

DR. REGINA LAUKAITYTĖ

Lietuvos istorijos institutas

SOVIETŲ VALDŽIOS KOVA SU VATIKANU PIRMUOJU OKUPACIJOS DEŠIMTMEČIU

Straipsnyje analizuojamos sovietų valdžios konfrontacijos su Vatikanu priežastys, apžvelgiamos kovos su „reakcine katalikybe“, Vatikano įtaka Lietuvoje priemonės ir šios kovos padariniai.

Taikus sovietinės Maskvos ir Vatikano sambūvis galėjo būti įmanomas, jei bent viena konfrontuojanti šalis būtų užėmusi nuolaidžias, kompromisines pozicijas. Tačiau tuo metu nė viena šalis nesijautė silpnesnė ar klystanti. Tai buvo dviem skirtingoms pasaulėžiūros sistemoms atstovavę antipodai. Antra vertus, Katalikų Bažnyčia, Vatikanu Rusijoje niekuomet nepasitikėta. Bresto unijos kritika, jos likvidavimas XIX a. leido sukurti įtaigų agresyvios, prozelitizmu suinteresuotos katalikybės įvaizdį, kuris eksploatuojamas iki šiol.

Katalikų Bažnyčią pokario laikotarpiu labiausiai susilpnino tai, kad buvo nukirsti visi legalūs ryšiai su Vatikanu, pertvarkyta susiklosčiusi struktūra (vyskupijos, vienuolijos, seminarijos), apribota jos socialinė bei religinė veikla. Kitų 1944–1949 m. sąjunginės valdžios inspiruotų projektų – sustiprinti stačiatikybės įtaką lietuvių visuomenei ir sukurti Lietuvoje „autokefalinę“, t.y. nuo Vatikano nepriklausomą, Katalikų Bažnyčią, – įgyvendinti nepavyko. Sąjunginės vyriausybės pastangoms stiprinti prosovietinę Stačiatikių Bažnyčią priešinosi Lietuvos SSR valdžia, vengusi atviro rusinimo. „Autokefalinę“ bažnyčią NKGB, Religinių kultūrų reikalų taryba prie SSRS MT kūrė apie 5 metus, tačiau turėjo šios idėjos atsakyti, nepavykus sutelkti „pažangių“ dvasininkų būrelio.

Pokario metais Lietuvoje susidarė nauja Katalikų Bažnyčios struktūra, visiškai pasikeitė jos socialinis statusas ir teisinė padėtis. Nors Lietuvos Bažnyčia ir liko visuotinės Katalikų Bažnyčios dalis, sovietų valdžia pasiekė savo tikslą – Vatikano įtaka buvo ilgam eliminuota. Bažnyčia buvo priversta gyventi pagal sovietinius įstatymus.

Pirmaisiais pokario metais, maždaug iki 1950 m., SSRS rengtos ypač plataus masto kovos su Vatikanu akcijos. Jos nebuvo vien propagandinės ar skirtos valstybės vidaus „poreikiams“. Ši kova tiesiogiai palietė milijonus žmonių, skaudžiausiai – Rytų apeigų katalikus, kurie Vakarų Ukrainoje, Rumunijoje, Čekoslovakijoje buvo prievarta prijungti prie Stačiatikių Bažnyčios.

Pokario metų specifika buvo ta, jog sovietinė valstybė viešai nesikišo į konfesinius dalykus. SSKP 1942–1943 m. peržiūrėjo savo bažnytinės politikos metodus. Valstybinės institucijos pasitraukė į šešėlį, bažnytinis

projektus imta vykdyti ne jų, bet pačių dvasininkų, Bažnyčių rankomis. Patikimiausia vykdytoja tapo Maskvos patriarchija, kurios vadovybė po beveik totalaus Rusų Stačiatikių Bažnyčios sunaikinimo 1918–1943 m. ieškojo būdų išgyventi sovietinėje valstybėje. Vyriausybės pasiūlytas bendradarbiavimas užsienio ir vidaus politikoje buvo jai tikras išsigelbėjimas. Pagaliau sovietinei valstybei prireikė stiprios, įtakingos stačiatikybės, tiesa, – savanaudiškam tikslui, jos globalių projektų įgyvendinimui.

Šiame straipsnyje norime iškelti keletą klausimų. Kokios buvo konfrontacijos su Vatikanu priežastys? Juk, atrodytų, Stalinui, kuris gebėjo labai radikaliai pakeisti savo politiką Rusų Stačiatikių Bažnyčios atžvilgiu ir naudojosi gerų santykių su ja vaisiais, visai nevertėjo komplikuoti santykių su Katalikų Bažnyčia. Tuo labiau kad į SSRS sudėtį ar įtakos zoną pateko milijonai Vidurio rytų Europos katalikų.

Kiti mus dominantys klausimai: kokiomis priemonėmis kovota su Vatikanu, jo įtaka Lietuvoje? Kokie buvo šios kovos padariniai?

Tad kokios buvo konfrontacijos priežastys? Naujausioje rusų istoriografijoje vyrauja nuomonė, kad besibaigiant karui Stalinas neketinęs persekioti SSRS lotynų ir graikų apeigų katalikų, laukęs patogaus momento normalizuoti santykius su Vatikanu. Tačiau pastarasis nesupratęs jam siunčiamų „signalų“, nepakeitęs antikomunistinių pozicijų, požiūrio į „bedievišką bolševikų režimą“. Todėl sovietinė vyriausybė atsisakiusi kompromiso paieškų¹. Kitais žodžiais tariant, jei Vatikanas būtų buvęs draugiškesnis sovietiniam režimui, SSRS Katalikų Bažnyčios nebūtų ištikęs toks tragiškas likimas. Šie teiginiai grindžiami daug žadančiomis paties Stalino ir kitų vyriausybės narių kalbomis (susitikimuose su užsienio žurnalistais, dvasininkais jie tikino, kad SSRS pasirengusi bendradarbiauti su Vatikanu, gerbti katalikų teises) ir tuo, kad iš pradžių, 1944–1945 m., okupuotų Baltijos šalių, Vakarų Ukrainos, Vakarų Baltarusijos, Lenkijos ir kitų šalių katalikai bei unitai nebuvo persekiojami.

Taikus sovietinės Maskvos ir Vatikano sambūvis, žinoma, galėjo būti įmanomas, jei bent viena šalis būtų užėmusi nuolaidžias, kompromisines pozicijas. Tačiau tuo metu nė viena iš jų nesijautė silpnesnė ar klystanti. Tai buvo dviem skirtingoms pasaulėžiūros sistemoms atstovavę antipodai. Tiesa, karo metais Stalinas pradėjo bendradarbiauti su Rusų Stačiatikių Bažnyčia ir pristabdė ateistinę propagandą. Daugeliui Vakarų politikų tai atrodė kaip radikalių ir ilgalaikių permainų Sovietų Sąjungoje pradžia². Tačiau tai

¹ М. Одинцов, *Религиозные организации в СССР накануне и в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.*, Москва, 1995, р. 30–31; М. Шкаровский, *Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве*, Москва, 2000, р. 297–298.

² Žr.: Д. Фоглесонг, *Американские надежды на преобразование России во время Второй мировой войны, Новая и новейшая история*, 2003, № 1, р. 80–85.

buvo bažnytinės, o ne religinės politikos permainos. Besikeičiant požiūriui į Bažnyčios vaidmenį, SSKP CK nesirengė revizuoti marksizmo-leninizmo ir atsisakyti vieno iš kertinių jo postulatų apie religiją – „opiumą liaudžiai“.

Antra vertus, Katalikų Bažnyčia, Vatikanu Rusijoje niekuomet nepasitikėta. Bresto unijos kritika, jos likvidavimas XIX a. leido sukurti įtaigų agresyvio, prozelitizmu suinteresuotos katalikybės įvaizdį, kuris naudojamas iki šiol. Reikėjo iš tiesų didelių pasaulėžiūros permainų ar politinių interesų, kad istorinį priešišumą pakeistų pasitikėjimas. Politiniai interesai SSRS realizuoti be pasaulėžiūros revizijos, kuri neišvengiamai būtų paskatinusi paties režimo liberalėjimą. Net palyginti silpnos prokomunistinės partijos „liaudies demokratijos“ šalyse 5–6 dešimtmetyje nedarė nuolaidų Katalikų Bažnyčiai, greitai eliminavo ją iš viešojo politinio, kultūrinio gyvenimo. Taikus sambūvis su Vatikanu, kuris to meto retorika vadintas „fašizmo sąjungininku“, „dviejų pasaulinių karų kurstytoju“ ir pan., buvo galimas tik tol, kol nebuvo parengta kovos su juo strategija ir neįsibėgėjo konkrečios kampanijos.

Tad Stalinui viešai besamprotaujant apie sąžinės laisvės būtinybę, sovietinė vyriausybė, dar nesibaigus Antrajam pasauliniam karui, rengė visiškai slaptus dokumentus – kovos su Vatikanu planus.

Maskvoje 1945 m. buvo sumanyti ir imti įgyvendinti du globalūs projektai. Pagal pirmąjį projektą mėginta suorganizuoti stiprią opoziciją Vatikanui – visų nekatalikų Bažnyčių bloką. Jį realizuoti pavesta Maskvos patriarchijai. „Rusų stačiatikių bažnyčia, praeityje nedėjusi pakankamai pastangų kovai su katalikybe, dabar gali ir turi atlikti svarbų vaidmenį kojoje su Romos Katalikų Bažnyčia (ir su unitais), ginančia fašizmą ir siekiančia įtakos tvarkant pokario pasaulį“³, – rašė Rusų Stačiatikių Bažnyčios reikalų tarybos (toliau – RSBRT) prie SSRS LKT pirmininkas Stalinui.

Planuota Patriarchijos vardu sušaukti Maskvoje pasaulinę visų krikščionių (nekatalikų) Bažnyčių konferenciją, siekiant „izoliuoti Vatikaną ir sumenkinti popiežiaus autoritetą“. Joje numatyta demaskuoti „profašistinę ir antidemokratinę Vatikano kryptį prieš karą“, „Vatikaną kaip hitlerizmo globėją dabartinio karo metais“, „Vatikano mėginimus kištis į pokarinį pasaulio sutvarkymą“⁴ ir pan.

Prie šio projekto grįžta 1947 m. Religines permainas turėjo vykdyti Maskvos patriarchija, tapdama tarptautinio krikščionių judėjimo iniciatore. Kremliuje projektuotas jos „Kreipimasis į viso pasaulio krikščionis“ apie jų „pareigą padėti katalikams išsivaduoti iš papizmo“. Kreipimąsi

³ RSBRT prie SSRS LKT pirmininko Georgijaus Karpovo visiškai slaptas 1945 m. kovo 15 d. pranešimas Stalinui, cit. iš dokumentų rinkinio: М. Одинцов, *Религиозные организации в СССР накануне и в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.*, p. 163.

⁴ Ten pat, p. 167.

parėmus SSRS ir užsienio stačiatikių, liuteronų, baptistų, metodistų, senkatalikių, anglikonų, koptų ir kai kurioms katalikų Bažnyčioms, Maskvoje būtų kuriamas naujo judėjimo centras, sušaukta pasaulinė krikščionių Bažnyčių konferencija⁵.

Reikia pasakyti, kad tokia konferencija neįvyko, tačiau gana toli pažengta, telkiant autokefalinių Stačiatikių Bažnyčių opoziciją Vatikanui. Įvairiomis progomis Maskvoje buvo sušaukti keli Rytų Bažnyčių vadovų bei atstovų susirinkimai, kurių dalyviai daug dėmesio skyrė „antikrikščioniškų“ katalikybės dogmų kritikai, pasirašė tokias rezoliucijas: „Jie [Romos vyskupai] visada buvo „šio pasaulio“ galingųjų pusėje, stojo prieš silpnuosius ir išnaudojamuosius. Taip ir dabar Vatikano veikla prieštarauja darbo žmonių interesams. Vatikanas – tai tarptautinių intriugų prieš tautų, ypač slavų, interesus centras; tarptautinio fašizmo centras“⁶ ir pan. Šios rezoliucijos pasiekė pasaulio šalių spaudą, buvo skaitomos stačiatikių cerkvėse, taip pat ir Lietuvoje.

Antrasis projektas – mėginimai sukurti autokefalines, t.y. nuo Vatikano nepriklausomas, katalikų bažnyčias. Pirmiausia tokią bažnyčią mėginta sukurti SSRS. Religinių kultūrų reikalų tarybos (toliau – RKRT) prie SSRS LKT pirmininkas 1945 m. gruodį informavo Staliną, kad Taryba ištyrė galimybes sudaryti aukštų vadovaujančių dvasininkų grupę, „kuri galėtų ne tik deklaratyviai pareikšti apie savo pritarimą sovietinei valdžiai ir pasirengimą su ja bendradarbiauti, bet ir nutraukti ryšius su Vatikanu, kuriant SSRS autokefalinę katalikų bažnyčią“⁷. Jis tuomet buvo priverstas konstatuoti, kad projektas neįmanomas, nes nė vienas katalikų vyskupas jo neįgyvendins⁸. Tačiau projekto neatsisakyta.

Pagrindiniu kovos su Vatikanu įtaka taikiniu SSRS tapo Rytų apeigų (unitų) Bažnyčia Vakarų Ukrainoje*. Ten patriarchija gavo ypač didelių

⁵ М. Шкаровский, Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве, р. 300–301.

⁶ Русская Православная Церковь в советское время. 1917–1991. Материалы и документы по истории отношений между государством и Церковью, Книга 1, Москва, 1995, р. 371.

⁷ RKRT prie SSRS LKT pirmininko I. Polianskio 1945 m. gruodžio 7 d. pranešimas LKT pirmininkui V. Molotovui, cit. iš dokumentų rinkinio: М. Одинцов, *Религиозные организации СССР накануне и в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.*, р. 195.

⁸ Ten pat.

* Vadovaujant Ukrainos KP pirmajam sekretoriui Nikitai Chruščiovui, 1945–1946 m. Unitų Bažnyčia Vakarų Ukrainoje buvo likviduota. Jo inspiruota „iniciatyvinė grupė“ sudarė prijungimo prie Stačiatikių Bažnyčios savanoriškumo regimybę, visi penki Bažnyčios ordinarai suimti, apkaltinti kolaboravimu su naciais ir perduoti Karo tribunolui. Arešto išvengė tik sutikę pereiti į stačiatikybę dvasininkai. Panašiomis priemonėmis 1948 m. Unitų Bažnyčia sunaikinta Rumunijoje, 1951 m. – Slovakijoje (plačiau žr.: О. Васильева, *Русская Православная Церковь в политике советского государства в 1943–1948 гг.*, р. 183–191; H. Stehle, *Tajna dyplomacja Watykanu*, Warszawa, 1993, р. 201–202, 216).

nuolaidų, turėjusių sustiprinti stačiatikybės prestižą bei įtaką. Analogiškos politikos regionu kurį laiką tapo ir Lietuva, vienintelė respublika, kur katalikybė buvo absoliučiai vyraujanti.

Kokiomis priemonėmis kovota su Vatikanu, jo įtaka Lietuvoje?

Pirmiausia Lietuvos Katalikų Bažnyčia neteko visų legalių ryšių su Vatikanu. „Liaudies demokratijos“ šalių vyskupams buvo leista vykti į Romą ir sugrįžti, šiose šalyse kurį laiką dirbo Vatikano atstovybės, o Lietuva iš karto atsidūrė už „geležinės uždangos“. Pogrindžio mėginimai pranešti žinias apie Lietuvos Bažnyčios gyvenimą buvo sėkmingi, tačiau pasiekti labai didelė kaina. Pavyzdžiui, „už antisovietinę veiklą ir šnipinėjimą“ buvo įkalinti kunigai marionas Pranas Račiūnas ir pranciškonas konventualas Kamilis Velymanskis, Vargdienių seserų kongregacijos vienuolės Uršulė Navickaitė ir Emilija Burokaitė (visi jie 1947–1948 m. susitiko su Maskvoje dirbusiu JAV piliečiu kun. Antonijumi Laberže, šiuos ryšius su „Vatikano agentu ir JAV šnipu“ nesunkiai nustatė NKGB). Romą 1948 m. rudenį pasiekė ir kunigo Juozo Stankūno parašytas memorandumas popiežiui Pijui XII apie Lietuvos Bažnyčios padėtį, tačiau autorius buvo įkalintas 25 metams pataisos darbų lageryje.

SSKP politiką Lietuvoje pokariu lėmė bendra jos kryptis, pasitikėjimas Maskvos patriarchija. Tad pirmosiomis 1945–1946 m. direktyvomis Lietuvoje siekta sustiprinti Rusų Stačiatikių Bažnyčios pozicijas ir su jos priedanga kovoti su „reakcine katalikybe“, Vatikano įtaka.

Stačiatikių Bažnyčia Lietuvoje gavo daug privilegijų: po karo atstatytos cerkvės ir vienuolynai (valstybiniais fondams skyrus statybinių medžiagų; pvz., moterų vienuolynas su cerkve, į kuriuos 1944 m. liepą pataikė bomba, per keletą metų atstatyti iš griuvėsių), atidaryta dvasinė seminarija, į Vilniaus Šv. Dvasios vienuolyno cerkvę iš vieno Maskvos muziejaus gražintos stačiatikių šventųjų relikvijos; rengtasi įkurti misijų broliją (turinčią teisę leisti bei platinti religinę literatūrą, organizuoti labdarą ir pan.), pradėti laikyti stačiatikių pamaldas lietuvių kalba, perduoti stačiatikiams kelias katalikų bažnyčias ir t.t.⁹ Stačiatikių šventikai paskirti net į tas cerkves, kurias lankė 40–100 žmonių.

Visos šios „priemonės“ turėjo sustiprinti Lietuvoje stačiatikybės pozicijas. Kartu 1944–1948 m. RSBRT prie SSRS MT reikalavo, kad Lietuvos stačiatikių vyskupijos vadovai pradėtų „kovą su reakcine katalikybe“, t.y. jos dogmų kritikos, diskreditavimo ir pan. propagandą.

Net ir turėdama sąjunginės valdžios užnugarį, Stačiatikių Bažnyčia Lietuvoje nepajėgė konfrontuoti su vyraujančia katalikybe. Negausi, rusakalbė, lietuvių visuomenei ir kultūrai svetima, intelektualių pajėgų sto-

⁹ Plačiau žr. R.Laukaitytė, Stačiatikių Bažnyčia Lietuvoje 1944–1990 m.: persekiojimas ar protegavimas, *LKMA Metraštis*, t. 19, Vilnius, 2001, p. 195–212.

kojanti Bažnyčia neįstengė tokios misijos atlikti. Be to, stačiatikybės pozicijų stiprinimas nebuvo priimtinas Lietuvos KP ir LSSR MT vadovams.

1944–1949 m. vykdant labai radikalią Katalikų Bažnyčios struktūros naikinimo politiką, Lietuvos SSR vadovybė neketino savo „laimėjimais“ dalytis su kuria nors konfesija. Ji iš esmės blokavo sąjunginės valdžios inspiruotas stačiatikybės stiprinimo pastangas, savo religinėje politikoje vadovavosi ne pokario, o 3–4 dešimtmečio SSKP patirtimi. Sovietinės Lietuvos valdžios tikslas buvo maksimaliai apriboti katalikybės įtaką, ją diskredituoti, nes stačiatikybės protegavimas jai nebūtų davęs jokių politinių dividendų, atvirksčiai, – tik kėlęs visuomenės nepasitenkinimą ir spendęs propagandinius spąstus. Iki 1948 m. rudens Lietuvos SSR valdžiai pagaliau pavyko įtikinti sąjunginę vyriausybę atsisakyti Stačiatikų Bažnyčios potencialo, kovojant su katalikybės įtaka.

RKRT įgaliotinis Alfonsas Gailevičius dar 1945 m. siūlė savo vyresnybei Maskvoje atsisakyti stačiatikybės protegavimo, siekiant katalikybės susilpninimo „iškelti katalikų autokefalinės bažnyčios Lietuvos SSR organizavimo klausimą“¹⁰.

Tad lygiagrečiai buvo „dirbama“ ir kitomis kryptimis – tiesiogiai naikinant ir pagal sovietinius įstatymus pertvarkant Katalikų Bažnyčios struktūrą (uždarytos 3 iš 4 dvasinių seminarijų, sunaikinti visi vienuolynai, įkalinti vyskupai ir sujungtos vyskupijos, kunigai galėjo dirbti parapijose tik su RKRT įgaliotinio registracijos pažyma ir kt.), taip pat mėginant sukurti Lietuvoje autokefalinę, t.y. nuo Vatikano nepriklausomą, katalikų bažnyčią.

Pastarasis planas buvo labai patrauklus, bet sunkiai įgyvendinamas. Pirmiausiai reikėjo rasti pakankamai „veikėjų“, suburti savotišką „iniciatyvinę grupę“ – daug įtakingų sovietų valdžiai lojalių dvasininkų.

Tam buvo surengtos 3–4 akcijos. Paaiškėjus, kad nė vienas Lietuvos vyskupas neketina atsiskirti nuo Vatikano, KGB mėgino inspiruoti „judėjimą už Katalikų Bažnyčią be Vatikano“ tarp Lietuvos kunigų. Tikėtasi, kad sumaištį sukels „moksline“ brošiūra, kaltinanti Vatikaną veikimu prieš lietuvių tautinius interesus, pradedant Kryžiuočių ordino puolimu, baigiant Vilniaus įjungimu į Lenkijos bažnytinę provinciją ir t.t. Ją platinant tarp kunigų (padaugintą rotatoriumi, kaip pogrindžio leidinį) norėta sužinoti jų nuotaikas, politines pažiūras, o pritariančiuosius brošiūroje išsakytoms mintims – įtraukti į „judėjimą“.

Nors 1946 ir 1948 m. buvo parašytos net dvi prieš Vatikaną nukreiptos brošiūros (aprobuotos LKP CK ir RKRT prie SSRS MT), bet neatsirado šio sumanymo vykdytojų – kunigų ar kitų įtakingų asmenų (tokių ieš-

¹⁰ A.Gailevičiaus 1945 m. birželio mėn. (diena nenurodyta) visiškai slaptas raštas I.Po-lianskiui, LCVA, f. R 181, ap. 3, b. 4, l. 23–24.

kota ir tarp buvusių krikščionių demokratų veikėjų), kurie būtų galėję jas išplatinti ir imtis agitacijos¹¹.

1948 m. pradžioje pradėjęs eiti pareigas naujas RKRT įgaliotinis Bronius Pušinis labai energingai ėmėsi sovietizuoti Bažnyčią, taip pat projektuoti jos atskilimą nuo Vatikano. Jo sumanymas buvo gana paprastas: Kaune ir Vilniuje (vėliau išryškėjo ir Alytaus, Kalvarijos, Kretingos bei Lazdijų apskritys) sudaryti „tautinės bažnyčios placdarmą“, t.y. ten sutelkti „pažangius“ kunigus, kurie paskelbtų savo bažnyčias tautinėmis¹². Liko pats sunkiausias uždavinys – sukiršinti kunigus prieš dvasinę valdžią, priversti deklaruoti lojalumą sovietinei sistemai.

Didžiausio masto kampanija šiuo tikslu vykdyta 1949 m. rugpjūčio–lapkričio mėn. Tuo laikotarpiu kiekvienas Lietuvos kunigas buvo paragintas pasirašyti protestą „Mes ryžtingai smerkiame ir protestuojame“ prieš Pijaus XII tų metų liepos 1 d. dekretą apie visų katalikų, bendradarbiaujančių su komunistais ir jiems prijauniančių, atskyrimą nuo Katalikų Bažnyčios.

Parašus rinko miestų ir apskričių vykdomųjų komitetų pirmininkai su partijos komitetų ir saugumo darbuotojų pagalba. Jie gavo RKRT įgaliotinio instrukcijas, iš pradžių gana nuosaikias: individualiai įkalbinėti kunigus, o pasirašiusiuosius – proteguoti. Tačiau B.Pušinis nekantravo išvysti jos rezultatus (mat rengėsi rudenį sušaukti „pažangiųjų“ kunigų suvažiavimą); jis dukart paragino vykdomųjų komitetų pirmininkus siųsti surinktus parašus Vilniun, vėliau jau ragindamas imtis sankcijų (kitiems įbauginti, iš kelių kunigų atimti „kulto tarnautojo“ pažymėjimus, išregistruoti iš gyvenamosios vietos ir uždrausti gyventi apskrityje). Tiesa, pastarąjį įgaliotinio nurodymą telefonograma po savaitės atšaukė LSSR MT pirmininko pavaduotojas K.Preikšas¹³.

Absoliuti dauguma dvasininkų protesto nepasirašė. Motyvuodami tuo, kad neturi vyskupijų vadovų nurodymo, kad nepritaria protesto turiniui ir pan., nepasirašė nė vienas kunigas iš Kauno, Panevėžio miestų ir maždaug 20 apskričių. Vis dėlto RKRT prie SSRS MT buvo informuota, kad Lietuvoje protestą pasirašė 108 kunigai¹⁴ (iš 933). Sunku spręsti, ar šis skaičius patikimas. B.Pušinis ne kartą buvo sulaukęs kritikos dėl perdėto

¹¹ Visiškai slaptos Kauno miesto MGB skyriaus viršininko 1946 m. rugsėjo ir spalio mėn. ataskaitos LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojui L.Martavičiui, LYA, f. K 1, ap. 15, b. 326 VS, l. 29–31, 47; B.Pušinio 1948 m. IV ketvirčio informacinė ataskaita, LCVA, f. R 181, ap. 3, b. 17, l. 6.

¹² Įgaliotinio B.Pušinio 1948 m. IV ir 1949 m. III ketvirčio informacinės ataskaitos, ten pat, b. 17, l. 10, b. 22, l. 53.

¹³ 1949 m. spalio 20 d. Kupiškio apskrities Vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojo Kastanausko raštas B.Pušiniui, LCVA, f. R 181, ap. 3, b. 21, l. 68.

¹⁴ B.Pušinio 1951 m. gegužės 11 d. raštas RKRT prie SSRS MT, ten pat, b. 29, l. 37.

uolumo, tad vargu ar būtų išdrįsęs smarkiai perdėti rezultatus. Turimi archyvų duomenys rodo, kad buvo surinkta ne mažiau kaip 33 parašai.

Lietuvos dvasinė valdžia keletą mėnesių trukusią parašų rinkimo kampaniją praleido tarsi negirdomis. Valstybė nebūtų toleravusi jokio viešo nepritarimo. Skirtingai nuo Vidurio rytų Europos šalių, nelojalumą popiežiui deklaravę dvasininkai Lietuvoje nebuvo ekskomunikuoti. Toks bažnytinės valdžios pasyvumas iš esmės atliko teigiamą vaidmenį, nes konflikto didinimas būtų buvęs naudingas KGB, – supriešinęs dvasininkiją ir paskatinęs konformistus eiti toliau.

Tuo tarpu B.Pušinis buvo tikras kampanijos sėkme, nes iš anksto rengėsi tolesniems žingsniams. Lapkritį jis rengėsi sušaukti Kaune „pažangiųjų kunigų kongresą“, kur dalyvautų 100 dalyvių; išleisti kalendorių ir žurnalą, kuriame „pažangieji“ kunigai kovotų su „reakcionieriais“ ir kt.¹⁵ Tačiau šių ilgai puoselėtų planų Pušiniui įgyvendinti nepavyko, – jiems nepritarė ir LSSR valdžia, ir RKRT¹⁶; jų nepasitenkinimą sukėlė šiurkščios, prievartinės įgaliotinio priemonės, intrigos su suspenduotais kunigais.

Aktyvias tautinės bažnyčios kūrimo pastangas sustabdė keletas aplinkybių. Lietuvoje nepavyko rasti autoritetingų tautinės bažnyčios lyderių tarp vyskupijų vadovų, seminarijos profesorių. Be to, išryškėjo SSKP politinė linija: valdžios remiamos tautinės bažnyčios ar „pažangiųjų“ kunigų organizacijos buvo kuriamos Vidurio rytų Europos „liaudies demokratijos“ šalyse, o SSRS inkorporuotoms teritorijoms toks Bažnyčios veikimo modelis buvo pernelyg liberalus, labai skyrėsi nuo padėties kitoje valstybės dalyje. Daug pastangų reikalaujantis eksperimentas su tautine bažnyčia būtų žingsnis atgal ateizuojuojant respubliką (būtų tekę leisti religinę spaudą, remti bažnytines struktūras).

Kokie buvo kovos su Vatikanu padariniai?

Sovietų valdžios pastangos pasiekti globalių religinių permainų Vidurio rytų Europoje nebuvo sėkmingos. Stačiatikių Bažnyčiai nepavyko visiškai „praryti“ unitų ar realiai paslinkti stačiatikiškos kultūros regiono ribą toliau į vakarus.

Vis dėlto pačiai Katalikų Bažnyčiai pokario dešimtmetis buvo tragiškiausias, jos nuostoliai – represuotų dvasininkų, vienuolių, prarasto turto, įtakos visuomenei, jaunimui galimybių ir pan. – tuo laikotarpiu patys didžiausi. Represijomis beveik visur nušalinti nepageidaujami vyskupijų vadovai ir paskirti dėl įvairių priežasčių valdžiai tinkamesni asmenys.

¹⁵ B.Pušinio 1949 m. rugsėjo 13 d. raštas LKP(b) CK sekretoriui A.Sniečkui ir SSRS RKRT įgaliotiniui I.Polianskiui, ten pat, l. 39.

¹⁶ A.Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)*, Vilnius, 2002, p. 86–87; LSSR valstybės saugumo ministro P.Kapralovo visiškai slaptas 1949 m. spalio 17 d. raštas SSRS saugumo ministrui V.Abakumovui, LYA, f. K 1, ap. 10, b. 73, l. 231.

Pokario metais Lietuvoje atsirado nauja Katalikų Bažnyčios struktūra, visiškai pasikeitė jos socialinis statusas ir teisinė padėtis. Nors Lietuvos Bažnyčia ir liko visuotinės Katalikų Bažnyčios dalis, sovietų valdžia pasiekė savo tikslą – Vatikano įtaka buvo ilgam eliminuota. Bažnyčia buvo priversta gyventi pagal sovietinius įstatymus.

Įteikta 2003 m. kovo mėn.

THE BATTLE OF THE SOVIET AUTHORITIES AGAINST THE VATICAN DURING THE FIRST DECADE OF OCCUPATION

Regina Laukaitytė

Summary

The article analyzes the reasons for the Soviet authorities' confrontation with the Vatican, and reviews the battle against „reactionary Catholicism“, the influence of the Vatican in Lithuania, and the consequences of this battle.

Peaceful coexistence between Soviet Moscow and the Vatican would have been possible if at least one of the one confronting party would have taken a yielding, compromising position. However, neither party felt weaker or erring. They were two antipodes representing two different world-views. Moreover, Russia never trusted the Catholic Church and the Vatican. The criticism of the Union of Brest, its abolition in the 19th century allowed for the creation of a suggestive image of aggressive, proselytizing Catholicism, which is still continuing now.

The factor which weakened the Catholic Church the most in the post-war period was the reorganization of its structure (dioceses, monasteries, seminaries), limiting its social and religious activities. Other projects inspired by the Soviet authorities in 1944–1949 – to strengthen the influence of the Orthodox Church on Lithuanian society and to create in Lithuania an „autocephalic“, i.e. independent from the Vatican, Catholic Church – did not succeed. The government of the Lithuanian SSR, avoiding open Russification, opposed the Soviet Union's attempts to strengthen the pro-soviet Orthodox Church. The NKGB and the Council of Religious Affairs at the Council of Ministers of the USSR were building an „autocephalic“ church for about 5 years, but had to give up the idea when they failed to recruit the needed group of „progressive“ clergy.

During the post-war years, a new structure for the Catholic Church of Lithuania was formed, its social status and legal standing was totally changed. Although the Church in Lithuania remained part of the universal Catholic Church, the Soviet authorities reached their goal – the influence of the Vatican was eliminated for a long time. The Church was forced to live according to Soviet laws.